





مؤسسه پژوهشی و نوآوری افغانستان

## نامه بایسنغر

(سال نامه علمی - پژوهشی)

صاحب امتیاز: مؤسسه پژوهشی بایسنغر

مدیر مسئول و سردبیر: دکتر خلیل الله افضلی

مدیر داخلی: مسعود امینی

دستیار سردبیر: سیندخت تمنا

پوشه و برگ آرا: حسین علی ابراهیمی

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲ خورشیدی

شمارگان: ۵۰۰ جلد

رویه نامه: عبارت دعایی «هرات صانها الله عن الآفات و النکبات» و نظایر آن نوشته کاتبان گوناگون

نشانی پخش:

■ افغانستان، هرات، شهر نو، ضلع شمالی ارگ، پلاک ۱، ساختمان باغ شهر، مؤسسه پژوهشی بایسنغر

شماره های تماس: ۰۰۹۳۷۹۹۸۳۵۱۹۲ | ۰۰۱۴۲۴۵۰۲۹۳۲۱



شماره سوم نامه بایسنغر با حمایت مالی آژانس کمک و همکاری جمهوری ترکیه (تیکا) در هرات منتشر شده است.



مؤسسه پژوهشی بایسنغر

# نامه بایسنغر

(سال نامه علمی - پژوهشی)

(۳)

۱۴۰۲ خورشیدی

این شماره از مجله در پایگاه اینترنتی مؤسسه پژوهشی بایسنغر به نشانی زیر قابل دسترس است:

[WWW.BAYSUNGHUR.ORG](http://WWW.BAYSUNGHUR.ORG)



## راه‌نمای نگارش مقاله

۱. مقاله باید حاصل پژوهش علمی نویسنده/نویسندگان درباره زبان و ادبیات فارسی و تاریخ خراسان کهن با تأکید بر پژوهش‌های مربوط به هرات باشد و در هیچ مجله یا مجموعه‌ای به چاپ نرسیده یا برای آن‌ها ارسال نشده باشد.
۲. مقاله به ترتیب باید شامل چکیده (۵ تا ۸ سطر) کلیدواژه‌ها (حداکثر ۵ واژه)، مقدمه (پرسش تحقیق، پیشینه تحقیق، روش و منابع)، بحث و بررسی و نتیجه باشد و از ۱۵ صفحه A4، ۲۵ سطر تجاوز نکند.
۳. ارسال چکیده انگلیسی در صفحه‌ای جداگانه همراه با مشخصات نویسنده یا نویسندگان الزامی است.
۴. منابع مورد استفاده در پایان مقاله و براساس ترتیب الفبایی نام خانوادگی نویسنده به شرح زیر آورده شود:  
کتاب: نام خانوادگی، نام، (تاریخ انتشار)، عنوان مقاله (داخل)، نام نشریه، دوره/سال، شماره، شماره صفحات مقاله.  
مجموعه‌ها: نام خانوادگی، نام، (تاریخ انتشار)، عنوان مقاله (داخل)، نام ویراستار یا گردآورنده، نام مجموعه مقالات، محل نشر: نام ناشر، شماره صفحات مقاله.  
سایت‌های اینترنتی: نام خانوادگی، نام نویسنده، تاریخ استفاده از سایت اینترنتی (داخل [ ])، عنوان موضوع (داخل)، نشانی سایت اینترنتی.  
۵. ارجاعات در متن مقاله به صورت پانویس (نام خانوادگی، نام، نام کتاب یا مقاله، تاریخ انتشار، شماره صفحه) نوشته شود.  
۶. نقل قول‌های مستقیم بیش از ۵ سطر در صورت جدا از متن با فرورفتگی (نیم سانتیمتر) از دو طرف درج شود.  
۷. توضیحات تکمیلی و معرفی منابع بیشتر در پیوند به موضوعات مختلف، در

یادداشت‌های مقاله ارائه شود.

۸. مقاله بر اساس شیوه‌نامه مؤسسه پژوهشی بایسنگرکه در وب‌سایت مؤسسه قابل دسترس است، تنظیم شود. در صورت لزوم، مجله در ویرایش ادبی مقالات بدون تغییر محتوای آن آزاد است.

## فهرست

- راه‌نمای نگارش مقاله ..... ۵
- سرنامه ..... ۱۱
- بخش نخست؛ جست‌وجو** ..... ۱۷
- پیوند داستان سرایی عامه و مذهب عامیانه: بررسی نقش بی‌بی سستی در ابومسلم‌نامه ..... ۱۹  
دکتر آمنه ابراهیمی
- معروف بغدادی و نخستین فعالیت‌های کارگاه بایسنغر میرزا ..... ۳۹  
دکتر شیوا میهن
- محزّر مجالس العشّاق؛ سلطان حسین بایقرا ..... ۸۳  
دکتر مهدی بیلافی
- آئینه‌شاهی؛ واکاوی اندیشه مولانا حسین واعظ کاشفی در تکوین مکتب سیاسی هرات ۱۱۱ .....  
دکتر داوود عرفان
- آگاهی‌های تازه درباره‌ی امیر جمال الدین عطاء الحسینی ..... ۱۳۳  
دکتر خلیل‌الله افضلی
- مقایسه‌ی افسانه‌ها و حکایت‌های مقدمه‌ی شاهنامه‌ی بایسنگری با روایت‌های شفاهی ..... ۱۷۳  
دکتر محمد جعفری قنواتی
- پژوهشی در آب‌انبارهای محله‌ی قضاّت در شهر کهنه‌ی هرات ..... ۱۸۵  
غلام‌محمد عاصم و دکتر تتسویا اندو | برگردان از انگلیسی؛ طه آور
- جعفر بایسنگری؛ حیات، هنر و شیوه ..... ۲۰۹  
سید امیر منصوری
- اولنگ‌اولنگ، ترانه‌ی مراسم عروسی مردم هرات ..... ۲۴۷  
دکتر اسدالله شعور

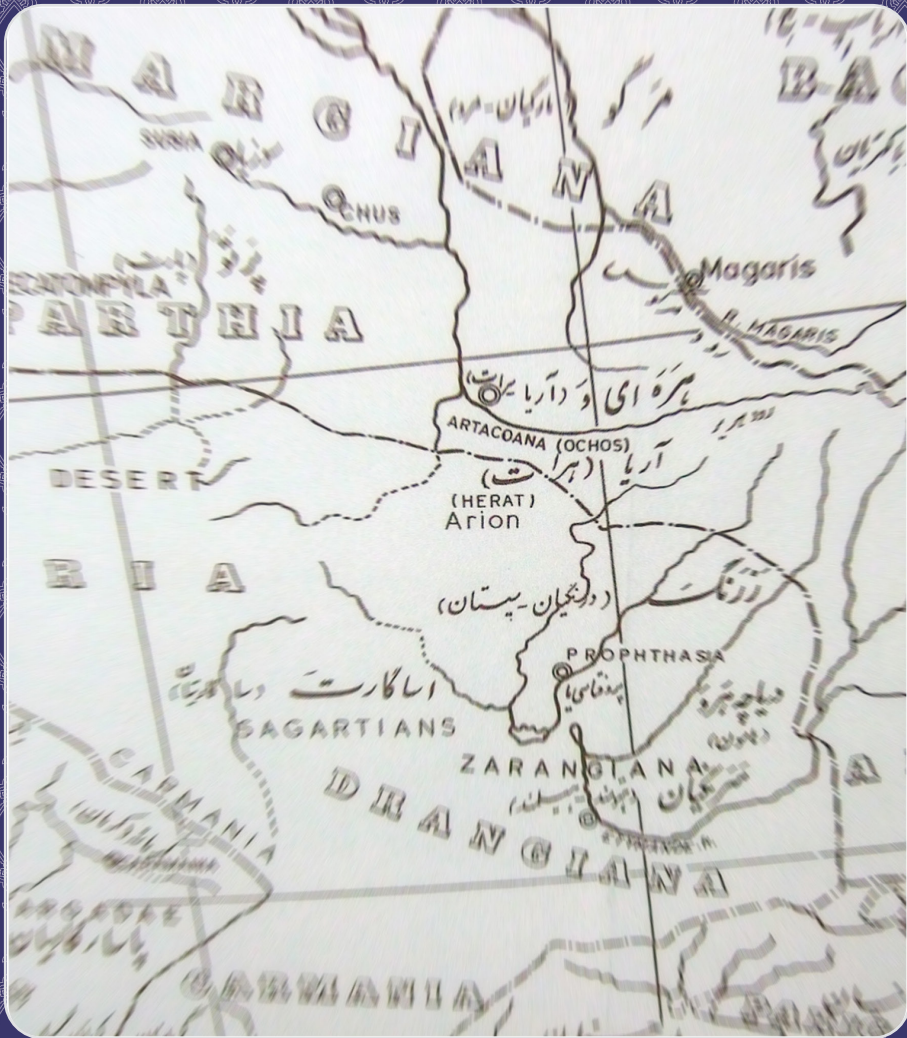


- آرامگاه محمد غازی در فوشنج ..... ۲۸۱  
 دکتر برنارد اوکین | برگردان از انگلیسی: سیندخت تمنا
- تکمله‌ای بر مقاله «آرامگاه محمد غازی در فوشنج» و آخرین مرمت این بنا ..... ۳۱۵  
 سیندخت تمنا
- بخش دوم؛ هرات‌شناسی** ..... ۳۲۷
- تذکره الصالحین یا حصه سوم رساله مزارات هرات ..... ۳۲۹  
 دکتر محمد شعیب مجددی
- مقامات مولانا کلان زیارتگاهی ..... ۳۴۹  
 دکتر عارف نوشاهی
- دو فرمان سلطان حسین بایقرا در آرشیو ملی افغانستان در کابل ..... ۳۷۷  
 دکتر شیوان ماهندرا راجا | برگردان از انگلیسی: معصومه نظری
- نگاهی به کتاب مروارید خراسان؛ تاریخ هرات ..... ۴۰۱  
 رادک سیکورسکی | برگردان از انگلیسی: دکتر سید رضا کاظمی
- نگاهی به کتاب مروارید خراسان؛ تاریخ هرات ..... ۴۰۹  
 دکتر کریستینا نوله کریمی | برگردان از انگلیسی: دکتر سید رضا کاظمی
- نگاهی به کتاب تاریخ هرات از چنگیزخان تا امیر تیمور ..... ۴۱۳  
 دکتر شیوان ماهندرا راجا | برگردان از انگلیسی: سید وهاب فروغ طبیبی
- بازتاب اندیشه‌های جامی در آثار منطقه ..... ۴۲۳  
 دکتر محمد افضلی
- معرفی کتاب قدرت، سیاست و مذهب در ایران عهد تیموری ..... ۴۳۵  
 دکتر داوود عرفان
- مرواریدی در هرات ..... ۴۴۳  
 دکتر اسراء السادات احمدی
- کتابخانه‌های آبدان مسجد جامع هرات ..... ۴۵۱  
 دکتر خلیل‌الله افضلی
- از نامه ادبی هرات ..... ۴۵۷  
 عبدالغفور سنگانی
- جایابی باغ نعمت‌آباد و بناهای بازمانده از آن ..... ۴۶۵  
 مسعود امینی
- خانقاه پوران ..... ۴۸۷  
 حمیدالله کامگار



۴۹۵	بخش سوم؛ هریوکان
۴۹۷	پهلوان محمد ابوسعید و ترجمه فارسی رساله حالات پهلوان محمد مقدمه: مسعود امینی   برگردان رساله از ترکی جغتایی: احمد حسینی مروی
۵۲۱	بخش چهارم؛ عرضه داشت
۵۲۳	گزارش کاری مؤسسه پژوهشی بایسنغر
۵۳۳	بخش پنجم؛ تازه درگذشتگان
۵۳۵	غلام حیدر اسیر هروی
۵۳۹	محمد آصف فکرت هروی
۵۴۳	فضل الله زرکوب
۵۴۹	دکتر اسدالله حبیب
۵۵۵	عبدالله سمندر غوریانی
۵۶۵	عبدالکریم تمنا
۵۶۹	محمد شاه واصف باختری
۵۸۱	گزارش مختصری از برنامه های بازسازی دفتر تیکا در هرات

## بخش دوم؛ هرات شناسی



نقشه هرات و مناطق همجوار آن در دوره هخامنشیان

## کتیبه‌های آبدان مسجد جامع هرات

دکتر خلیل الله افضلی

مسجد جامع هرات که یکی از جاذبه‌های تاریخی - هنری این شهر است، کار ساخت آن به دوره خلیفه سوم (۲۳-۳۵ ق.) مسلمانان برمی‌گردد. این مسجد که در شرق شهر قدیم هرات، جنب دارالاماره و زندان شهر و متصل به بازار و خانه‌های مردم بوده، در دوره‌های مختلف نوسازی‌ها و بازسازی‌هایی را به خود دیده است. مسجد جامع هرات نمایشگاهی است از کتیبه‌های کاشی، سنگی، خشتی، گچی، فلزی، نسخه‌های قرآن و دیگر آثار دینی که از دوره‌های مختلف به یادگار مانده است. از شاهکارهای کم‌نظیر این مسجد، آبدان مفرغی آن است که در دوره ملوک کرت وقف مسجد شده است. این آبدان که اکنون در یکی از رواق‌های شرقی مسجد جامع نگهداری می‌شود از لحاظ دیرینگی، ابعاد و تلفیق هنرهای مختلف در بدنه و لبه‌های آن، حایز اهمیت فراوان است. در این مطلب برای نخستین بار پس از معرفی ویژگی‌های مختلف آن، به خوانش کتیبه‌های این آبدان پرداخته‌ایم.

- هدف ساخت

نوشیدن آب

- مکان ساخت

نامشخص

- تاریخ ساخت

۷۷۶ هجری قمری (قدمت ۶۶۶ سال)

- محل نگهداری

در یکی از رواق‌های شرقی مسجد جامع هرات (گذشته‌ها در صحن مسجد و کنار محراب

قرار داشته است)

- ابعاد



تصویر ۱: آبدان در صحن مسجد جامع هرات، نیدر مایر، ۱۹۱۵ میلادی

قطر داخلی دهانه ۱۳۸، قطر بیرونی دهانه ۱۷۶، عمق ۹۴ و دایره بیرونی ۴۸۵ سانتیمتر و ضخامت دیواره ۳۵ میلیمتر، ارتفاع از کف زمین حدود ۱۲۰ سانتیمتر، ارتفاع از کف دیگ حدود ۱۰۰ سانتیمتر، ارتفاع پایه‌ها حدود ۴۰ سانتیمتر و وزن در حدود ۱۰۰۰ کیلوگرام است.

- نام واقف

محمد بن علی بن محمد بن محمود طوسی مشهور به «قلندر فقاعی»

- نام سازنده/هترمند

حسن بن علی بن حسن بن علی اصفهانی مشهور به «جمال حسن»

- مواد و روش ساخت

برنز/مفرغ/هفت جوش که مخلوطی از چند فلز مثل برنج، مس، آهن، سرب، قلع و ... بوده‌است.

- نام خوش‌نویس و طراح نقش‌ها

سلطان‌شاه بن کافی

- نوع خط

ثلث سده هشتم





تصویر ۲: یکی از کتیبه‌های آبدان با شعر مشهور سعدی:  
هزار سال جلالی بقای ملکش باد/ شهور او همه اردیبهشت و فروردین

- نام شاعر

شیخ مصلح‌الدین مشرف بن عبدالله مشهور به سعدی شیرازی (د. ۶۹۱ق.).

- نام حاکم وقت

ملک غیاث‌الدین پیرعلی کرت (۷۷۱-۷۸۳ق.). آخرین فرمانروای ملوک کرت

- پیشینه تحقیق در هرات

نیک‌سیر، عبدالغنی، «دیگ فلزی مسجد جامع هرات»، ماه‌نامه ادبی هرات، دوره ۳، سال ۳۹، شماره ۴، سرطان ۱۳۵۱، صص ۷-۱۰.

واله، فرید، «دیگ بزرگ مسجد جامع»، فصل‌نامه هرات باستان، سال ۱، شماره ۲، بهار ۱۳۵۹، صص ۴۷-۴۹.

- آسیب‌شناسی اثر

آبدان در مجموع با توجه به آن که سده‌هاست در جاهای مختلف سرباز و سرپوشیده در صحن و داخل رواق‌های مسجد قرار داشته، وضعیت خوبی دارد و بیشتر کتیبه‌های آن قابل خواندن است. تنها بر اثر تماس دست یا سائیدگی و برف و باران دوازده کتیبه لبه آبدان تا





حدود زیادی ناخوانا شده‌است. در دوره‌های مختلف دست کم از اوایل سده سیزدهم یادداشت‌ها و یادگاری‌هایی نیز بر روی لبه آبدان دیده می‌شود.

### نحوه ساخت

آبدان ابتدا از فلز برنج به شش قسمت قالب ریزی و بعد بخش‌های جداگانه آن به هم پیوند شده‌است. شش دسته آبدان به شکل حلقه است و این دسته‌ها با آبدان همزمان قالب ریزی شده و سپس با سوهان شکل حلقه‌های متحرک را به خود گرفته‌است.

### کتیبه‌های آبدان

در قسمت لبه آبدان میان مرغوله‌ها یا قبه‌های کوچک به خط ثلث عباراتی نوشته شده که به ترتیب متن آن‌ها تا جایی که خوانده می‌شود چنین است:

۱- هذا خلوص ... سله

۲- انتعاش ... و ... معنا

۳- لجزیل [الثواب] الموعود

۴- بلسان النبی علیه السلام

۵- افضل الصدقه اسقی الماء

۶- علی ان یوضع فی المسجدا

۷- الجامع مدینه هراه

۸- ولا ... ولا حول

۹- محمد بن علی المدعو

۱۰- بقلندر علی الفقاعی

۱۱- بلغه الله الی الانتهاه

۱۲- توکل علی الله

بر دور تا دور بدنه بیرونی آبدان به خط ثلث سده هشتم آیات قرآن با تاریخ ساخت اثر، نام شاه وقت، نام اهداکننده اثر و نام ریخته‌گر آن ثبت شده‌است.

اعوذ بالله من الشیطان الرجیم یطأف علیهم بکأس من معین بیضاء لذة للشاربین (الصافات: ۴۵ و ۴۶) و سقیهم ربهم شراباً طهوراً (الانسان: ۲۱) فی ایام الدوله السلطان الاعظم غیاث الدنیا و الدین محمد بن محمد بن محمد بن محمد ابی بکر کرت خلد الملکه و اید جنده





هزار سال جلالی بقای ملکش باد      شهر او همه اردیبهشت و فروردین  
بسال هفتصد و هفتاد و شش بد از هجرت      که نقش‌بند حوادث نمود صورت این

هذا المرجل من خالص مال العبد الضعیف محمد بن علی بن محمد بن محمود الطوسی  
المدعو بقلندر فقاعی تقبل الله منه و غفر الله کتبه الفقیر سلطان‌شاه بن کافی عمل العبد حسن  
بن علی بن حسن بن علی اصفاهانی المدعو بجمال حسن

غرض نقشیست کز ما باز ماند      که هستی را نمی‌بینم بقای  
مگر صاحب‌دلی روزی برحمت      کند در کار درویشان دعایی

این آبدان بر روی کمر بند فلزی محکمی قرار گرفته که دوازده پایه دارد.

